Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

FUQAROLARNING INTELLEKTUAL FAOLIYAT BILAN SHUG‘ULLANISH HAMDA UNING NATIJALARIGA BO‘LGAN HUQUQLARINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY ASOSLARI

Obidjonova Sevaraxon Baxodirjon qizi
Mustaqil izlanuvchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23164767

Annotatsiya. Ushbu maqolada fuqarolarning ilmiy, adabiy, badiiy va texnikaviy ijod bilan erkin shug‘ullanish hamda ushbu faoliyat natijalariga bo‘lgan huquqlarining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari tahlil qilingan. Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi va Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi Xalqaro Paktda mustahkamlangan xalqaro-huquqiy kafolatlardan boshlab, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 53-moddasi, Fuqarolik kodeksining intellektual mulkka oid IV bo‘limi hamda mualliflik huquqi, ixtirolar va tovar belgilariga oid maxsus qonunlargacha bo‘lgan milliy huquqiy tizim bosqichma-bosqich yoritilgan. Shuningdek, intellektual mulk sohasini raqamlashtirish va rivojlantirishga qaratilgan so‘nggi davlat dasturlari ko‘rib chiqilgan hamda intellektual faoliyat huquqlarini amalga oshirishdagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yuzasidan takliflar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: intellektual faoliyat, intellektual mulk, mualliflik huquqi, ixtiro, sanoat mulki, konstitutsiyaviy huquq, Fuqarolik kodeksi, ijod erkinligi, patent, huquqiy himoya.

Аннотация. В статье анализируются конституционно-правовые основы права граждан на свободное осуществление научной, литературной, художественной и технической творческой деятельности, а также права на результаты такой деятельности. Последовательно рассматривается национальная правовая система — от международно-правовых гарантий, закрепленных во Всеобщей декларации прав человека и Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах, до статьи 53 Конституции Республики Узбекистан, раздела IV Гражданского кодекса, посвященного интеллектуальной собственности, а также специальных законов в сфере авторского права, изобретений и товарных знаков. Кроме того, рассмотрены современные государственные программы, направленные на цифровизацию и развитие сферы интеллектуальной собственности, выявлены существующие проблемы в реализации прав на результаты интеллектуальной деятельности и разработаны предложения по их устранению.
Ключевые слова: интеллектуальная деятельность, интеллектуальная собственность, авторское право, изобретение, промышленная собственность, конституционное право, Гражданский кодекс, свобода творчества, патент, правовая защита.

Abstract. This article analyzes the constitutional and legal foundations of citizens’ rights to freely engage in scientific, literary, artistic, and technical creative activities, as well as their rights to the results of such activities. The article provides a systematic examination of the national legal framework, beginning with the international legal guarantees established by the Universal Declaration of Human

Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, and continuing with Article 53 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, Book IV of the Civil Code concerning intellectual property, and special legislation on copyright, inventions, and trademarks. The article also examines recent state programs aimed at the digitalization and development of the intellectual property sector, identifies existing challenges in exercising intellectual activity rights, and develops proposals for addressing these challenges.

Keywords: intellectual activity, intellectual property, copyright, invention, industrial property, constitutional law, Civil Code, freedom of creativity, patent, legal protection.

Bilimga asoslangan iqtisodiyot sharoitida insonning ijodiy salohiyati, ilmiy izlanish va badiiy ijod natijalari jamiyat taraqqiyotining muhim omiliga aylanmoqda. Fuqarolarning intellektual faoliyat bilan erkin shug‘ullanish huquqi, shuningdek ushbu faoliyat natijalariga bo‘lgan mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarining ishonchli himoyalanishi nafaqat muallif yoki ixtirochining manfaatlarini, balki butun jamiyatning ilmiy-texnikaviy va madaniy rivojlanishini ta’minlashning zaruriy shartidir. Shu sababli mazkur huquqlarning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarini tizimli tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Intellektual faoliyat huquqlarining xalqaro-huquqiy poydevori Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasining 27-moddasida mustahkamlangan bo‘lib, unga ko‘ra har bir inson jamiyatning madaniy hayotida erkin ishtirok etish, san’atdan bahramand bo‘lish, ilmiy taraqqiyotda qatnashish va uning natijalaridan foydalanish, shuningdek o‘zi muallifi bo‘lgan ilmiy, adabiy yoki san’at asarlaridan kelib chiquvchi ma’naviy va moddiy manfaatlarining himoya qilinishi huquqiga egadir. Ushbu qoidalar Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi Xalqaro Paktning 15-moddasida yanada kengaytirilgan bo‘lib, unda ishtirokchi davlatlar zimmasiga fan va madaniyat yutuqlarini himoyalash, rivojlantirish hamda yoyish uchun zarur chora-tadbirlarni ko‘rish, ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan erkinlikni hurmat qilish majburiyati yuklatilgan.

O‘zbekiston Respublikasi ushbu xalqaro-huquqiy kafolatlarni milliy qonunchiligiga izchil tatbiq etgan. Xususan, Konstitutsiyaning 53-moddasiga ko‘ra, har kimga ilmiy, texnikaviy va badiiy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi, intellektual mulk esa qonun bilan muhofaza qilinadi. Shu bilan birga, davlat zimmasiga jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishi haqida g‘amxo‘rlik qilish majburiyati yuklatilgan. Ushbu konstitutsiyaviy norma ikki jihatdan muhim: birinchidan, u ijod erkinligini — ya’ni fuqaroning intellektual faoliyat bilan shug‘ullanish huquqini, ikkinchidan, ushbu faoliyat natijalariga bo‘lgan mulkchilik huquqini kafolatlaydi.

Konstitutsiyaviy kafolatlarning amalga oshirilishi fuqarolik qonunchiligi orqali ta’minlanadi. Fuqarolik kodeksining 2-moddasiga muvofiq, fuqarolik qonunchiligi, jumladan, intellektual faoliyat natijalariga bo‘lgan huquqlarning vujudga kelish asoslari va ularni amalga oshirish tartibini belgilaydi. Kodeksning 8-moddasida fan, adabiyot, san’at asarlarini yaratish, ixtirolar va boshqa intellektual faoliyat natijalari fuqarolik huquq va burchlarining mustaqil vujudga kelish asoslaridan biri sifatida ko‘rsatilgan. Kodeksning 18-moddasiga ko‘ra esa fuqarolar huquq layoqatining tarkibiy qismi sifatida fan, adabiyot va san’at asarlarining, ixtironing hamda qonun bilan qo‘riqlanadigan boshqa intellektual faoliyat natijalarining muallifi bo‘lish huquqi alohida ta’kidlangan.

Diqqatga sazovor jihati shundaki, qonunchilik intellektual ijod huquqini yosh jihatidan ham keng qamrab oladi. Fuqarolik kodeksining 27-moddasiga ko‘ra, o‘n to‘rt yoshdan o‘n sakkiz yoshgacha bo‘lgan voyaga yetmaganlar ota-onalari, farzandlikka oluvchilari yoki homiylarining roziligisiz mustaqil ravishda fan, adabiyot yoki san’at asarining, ixtironing yoxud o‘z intellektual faoliyatining qonun bilan qo‘riqlanadigan boshqa natijasi muallifi huquqini amalga oshirishga haqli. Bu norma yosh iste’dodlarning ijodiy salohiyatini erta yoshdanoq huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi va konstitutsiyaviy ijod erkinligi tamoyilining amaliy ifodasidir.

Fuqarolik kodeksining IV bo‘limi — “Intellektual mulk” — mazkur sohadagi munosabatlarni tizimli tartibga soluvchi asosiy manba hisoblanadi. Bo‘lim tarkibiga umumiy qoidalar (59-bob), mualliflik huquqi (60-bob), turdosh huquqlar (61-bob), sanoat mulkiga bo‘lgan huquq — ixtiro, foydali model, sanoat namunasiga bo‘lgan huquq (62-bob), o‘simliklarning yangi navlari va hayvonlarning yangi zotlariga bo‘lgan huquq (63-bob), oshkor etilmagan axborotni noqonuniy foydalanishdan muhofaza qilish (64-bob) hamda fuqarolik muomalasi qatnashchilari, tovarlar, ishlar va xizmatlarni shaxsiylashtirish vositalari — firma nomi, tovar belgisi va tovar chiqarilgan joy nomi (65-bob) kabi boblar kiradi. Bunday keng qamrovli tizim intellektual faoliyatning barcha turlarini — ijodiy, ilmiy-texnikaviy va tijorat sohasidagi natijalarni — yagona huquqiy maydonda muhofaza qilish imkonini yaratadi.

Fuqarolik kodeksining umumiy qoidalari maxsus qonunlar bilan yanada aniqlashtiriladi. Xususan, 2006-yil 20-iyulda qabul qilingan O‘RQ-42-son “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonun (2021-yilda kiritilgan o‘zgartirishlar bilan) muallif va ijrochilarning huquqlari, ularning amal qilish muddati hamda himoya mexanizmlarini belgilaydi; 2025-yilda esa ushbu sohadagi javobgarlik choralari kuchaytirilib, mualliflik huquqini buzganlik uchun Jinoyat kodeksiga alohida modda kiritildi. 1994-yil 6-mayda qabul qilingan 1062-XII-son “Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to‘g‘risida”gi Qonun (keyingi tahrirlarda) texnik va badiiy-konstruktorlik yechimlarini patent orqali himoya qilish tartibini tartibga soladi. 2001-yil 30-avgustda qabul qilingan 267-II-son “Tovar belgilari, xizmat ko‘rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to‘g‘risida”gi Qonun esa tadbirkorlik sub’yektlarining shaxsiylashtirish vositalariga bo‘lgan huquqlarini muhofaza qiladi.

Intellektual mulk huquqlarini amalga oshirish va himoya qilishning institutsional mexanizmi ham izchil takomillashtirilmoqda. 2019-yildan buyon O‘zbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligi Adliya vazirligi tizimida faoliyat yuritib, intellektual mulk ob’ektlarini ro‘yxatga olish va ularning huquqiy muhofazasini ta’minlash vazifalarini bajaradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-apreldagi PQ-221-son qarori bilan 2022–2026-yillarda intellektual mulk sohasini rivojlantirish strategiyasi tasdiqlangan bo‘lib, unda “intellektual mulkning samarali huquqiy muhofazasidan — kuchli huquqiy himoyasi sari” tamoyili ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Bundan tashqari, 2025-yil 27-noyabrdagi PQ-358-son qarorga muvofiq, Adliya vazirligining “Sanoat mulki muhofazasi” va “IP Protection” portallari negizida yagona “Intellektual mulk muhofazasi” portali ishga tushirilmoqda; unda arizalarni onlayn topshirish, shartnomalarni elektron tuzish hamda soxta mahsulotlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni joylashtirish imkoniyatlari nazarda tutilgan. Qarorga ko‘ra, 2026–2027-yillarda mamlakatda ro‘yxatdan o‘tkazilgan intellektual mulk ob’ektlari sonini 100 mingtaga yetkazish hamda ekspertiza muddatlarini ikki barobar qisqartirish rejalashtirilgan.

Shunga qaramay, amaliyotda bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Jamiyatda intellektual mulk huquqlariga nisbatan huquqiy madaniyat va xabardorlik darajasi hali yetarli emas, bu esa kontrafakt

mahsulotlar aylanmasi va mualliflik huquqini buzish holatlarining davom etishiga olib kelmoqda. Shuningdek, ilmiy-tadqiqot muassasalari va oliy ta'lim tizimida yaratilayotgan intellektual mahsulotlarning tijoratlashtirilishi, ya'ni ularni amaliyotga tatbiq etish darajasi mamlakatning ilmiy-texnikaviy salohiyatiga nisbatan hali past bo'lib qolmoqda. Intellektual mulk ob'ektlarini ro'yxatdan o'tkazish tartib-taomillarining raqamlashtirilishi ushbu muammolarni qisman hal etishga xizmat qilsa-da, huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha profilaktik ishlarni kuchaytirish, shuningdek aholi va tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasida huquqiy targ'ibotni kengaytirish talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, fuqarolarning intellektual faoliyat bilan shug'ullanish hamda uning natijalariga bo'lgan huquqlarining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari xalqaro-huquqiy kafolatlar, Konstitutsiyaning 53-moddasi, Fuqarolik kodeksining IV bo'limi hamda mualliflik huquqi, ixtiro va tovar belgilariga oid maxsus qonunlardan iborat ko'p pog'onali tizimni tashkil etadi. Ushbu tizimning samaradorligini yanada oshirish uchun institutsional islohotlarni davom ettirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish doirasini kengaytirish hamda jamiyatda intellektual mulkka hurmat madaniyatini shakllantirish zarur. Faqat shu tarzda mamlakatning ilmiy-ijodiy salohiyati to'liq ro'yobga chiqarilishi va uning natijalari ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning barqaror manbaiga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi [Matn] : BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan. – 27-modda.
2. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida Xalqaro Pakt [Matn] : BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1966-yil 16-dekabrda qabul qilingan. – 15-modda.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi [Elektron resurs]. – 53-modda // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (LexUz). – Toshkent, 2023. – URL: https://lex.uz/docs/6445145 (murojaat sanasi: 25.09.2026).
4. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi [Elektron resurs] : IV bo'lim. Intellektual mulk (59–65-boblar), shuningdek 2, 8, 18, 27-moddalar // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (LexUz). – URL: https://lex.uz/docs/-111189 (murojaat sanasi: 25.09.2026).
5. Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida [Matn] : O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 2006-yil 20-iyul, O'RQ-42-son (keyingi tahrirlarda, jumladan 2021-yil 21-apreldagi O'RQ-683-son va 2021-yil 20-avgustdagi O'RQ-709-son Qonunlar bilan) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (LexUz).
6. Ixtirolar, foydali modellar va sanoat namunalari to'g'risida [Matn] : O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 1994-yil 6-may, 1062-XII-son (keyingi tahrirlarda) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (LexUz).
7. Tovar belgilari, xizmat ko'rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to'g'risida [Elektron resurs] : O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 2001-yil 30-avgust, 267-II-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (LexUz). – URL: https://lex.uz/docs/-24925 (murojaat sanasi: 25.09.2026).
8. Intellektual mulk sohasini yanada rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida [Matn] : O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 2022-yil 26-aprel, PQ-221-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (LexUz).